

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده ادبیات و زبان فارسی

مقابله ی بوستان سعدی با پندنامه منسوب به عطار از نظر حکمت عملی

نگارش: اعظم سادات رضوی دهقی

استاد راهنما: دکتر داود اسپرهم

استادان مشاور: مرحوم دکتر محمد حسن حائری

دکتر محمد حسن حسن زاده

مقطع کارشناسی ارشد

رشته ادبیات و زبان فارسی

شهریور ۱۳۹۲

فرم گرد آوری اطلاعات پایان نامه ها
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: مقابله ی بوستان سعدی با پندنامه منسوب به عطار از نظر حکمت عملی	
نویسنده/محقق: اعظم سادات رضوی دهقی	
مترجم: -	
استاد راهنما: دکتر داود اسپرهم	استاد مشاور/استاد داور: مرحوم دکتر محمد
حسن حائری / دکتر یحیی طالبیان	
کتابنامه: -	واژه نامه: -
نوع پایان نامه: ☒ بنیادی ☐ توسعه ای ☐ کاربردی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۹۳-۹۲
محل تحصیل: تهران	نام دانشگاه: علامه طباطبائی
	دانشکده: ادبیات و زبان فارسی
تعداد صفحات: ۱۵۳	گروه آموزشی: علوم انسانی
کلید واژه ها به زبان فارسی: حکمت عملی - اخلاق - حد وسط - بوستان - پندنامه	
کلید واژه به زبان انگلیسی:	
Practical philosophy- morality- average- Boston- pand nameh	

چکیده:

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف)

عنوان پژوهش حاضر "مقابله ی بوستان سعدی با پندنامه منسوب به عطار از نظر حکمت عملی " می باشد. حکمت عملی به مجموعه ای از تعلیمات و گزاره های دینی یا حکمی صرف تعبیر می شود. باید توجه داشت که اخلاق در نگاه فلسفی آن بخش مهمی از حکمت عملی است؛ بنابراین، با توجه به اینکه بوستان و پندنامه قابلیت بررسی اخلاق و تعلیم را دارا هستند بررسی حکمت عملی در این دو اثر از اهمیت خاصی برخوردار می باشد. هدف انتخاب این موضوع نمایاندن ارزش سخن سعدی و عطار در شیوه بیان حکمت عملی است؛ و بیان اینکه دو شاعر تا چه اندازه اصول حکمت عملی را از فلاسفه و حکمای پیشین تقلید کرده اند و دلیل برتری سخن سعدی به چه خاطر است

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه ها:

در این رساله پیشینه ی اخلاق در تمدن های بزرگ (ایران ، یونان باستان) و نمونه های شاخص آن در دوره اسلامی بیان شده و به معرفی امهات کتب اخلاقی که همه تحت تاثیر اخلاق نیکوماخوس ارسطو بوده اند اشاره شده است؛ علاوه بر ذکر آرای حکمای اخلاق، از نهج البلاغه و قرآن نیز استفاده شده و چگونگی بیان حکمت عملی در بوستان و پند نامه آورده شده است.

ت: یافته های تحقیق: اخلاق در یونان برای سامان دادن روابط شهروندی یونانیان و در ارتباط با سیاست، بعنوان مقدمه ای برای رسیدن به خوشبختی اجتماعی در غالب نظامی کارآمد در اجتماع عرضه شد؛ اما با ورود فرهنگ اسلامی به دلیل عدم دریافت درست، ارتباط بین اخلاق و سیاست مغفول ماند و با توجه التزام مسلمین به منبع وحی، اخلاق بعنوان دانش صرفاً نظری و ناکارآمد در اجتماع دنبال شد که بصورت فردی هم قابل اجرا بود و با توجه به روحیه استبدادی حکام جامعه در نتیجه تنها به شکل پند و اندرز های غیر الزام آور تنزل پیدا کرد ولی قرن ۷ و ۶ سعدی و عطار دوتن از شاعران بزرگ در شرایط تاریخی و اجتماعی مشترک دیدگاههای اخلاقی خود رابه گونه ای مطرح کرده اند که سعدی با بوستانش و عطار با پند نامه اش نقش مهمی را در شناساندن حکمت عملی به زبان ساده ایفا کرد ند در شیوه بیان این دو شاعر در بوستان اخلاق و سیاست پایه پای هم بیان شده اند و بدین اینگونه در قرن ۶ و ۷ با ظهور بوستان ارتباط بین اخلاق و سیاست دوباره شکل گرفت.

پ. روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه گیری و روشهای نمونه گیری، ابزار اندازه گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گرد آوری و تجزیه و تحلیل داده ها:

روش تحقیق به صورت کتابخانه ای و فیش برداری بوده است و در این رساله از کتاب های بوستان سعدی و پندنامه منسوب به عطار به عنوان منابع اصلی و از کتاب های اخلاق نیکوماخوس و اخلاق ناصری و تهذیب الخلاق ابن مسکویه به عنوان منابع کمکی استفاده شده است.

ث. نتیجه گیری و پیشنهادات:

کتاب اخلاق نیکوماخوس ارسطو بیش از همه در اخلاق نویسی اسلامی تاثیر گذار بوده و نظریه حدوسط او از تاثیر گذارترین نظریه ها در نظام اخلاقی بوده است اندیشه مرکزی و بنیادی سعدی و عطار برای رسیدن به سعادت و کمال انسانی کسب فضایل اخلاقی است. در بوستان سعدی عدالت و احسان بالاترین فضایل هستند اما پند نامه عطار در بیان فضایل تنها به تهذیب نفس پرداخته است

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم.

نام استاد راهنما:

سمت علمی:

نام دانشکده:

رئیس کتابخانه:

تقدیم به پدر و مادر م و همسر گرامی :
به پاس زحمات و صبر بی حدشان و کمکهای بی دریغشان در
تمام مراحل زندگی

سپاس نامه

تقدیر و تشکر میکنم از زحمات و راهنمایی های استاد ارجمندم جناب دکتر اسپرهم و همچنین از خداوند منان میخواهم که روح شریف استاد گرانقدرم مرحوم دکتر حائری را شاد گرداند و افسوس میخوریم که این سعادت از ما سلب شد تا امروز بتوانیم از گوهر وجودی و پر بار علمی ایشان بهره کافی را ببریم در تقدیر از زحمات ایشان آموزش ابدی و شادی روح ایشان را از خداوند خواستارم.

چکیده:

روش تازه در تعلیم مباحث اخلاقی و بیان ادبی و منظوم در بوستان و پندنامه، ارزش والای این دو کتاب را در شیوه بیان حکمت عملی به زبان ساده و گیران نشان می دهد.

حکمت عملی مجموعه کارهایی است که وجود آن منوط به تصرف انسان و دانستن مصالح حرکات ارادی و افعال صناعی نوع انسان برای رسیدن به کمال است.

حکمت عملی به سه بخش تهذیب اخلاق، تدبیر منزل و سیاست مدن تقسیم می شود که این تقسیم بندی ریشه در آرای ارسطو دارد.

اخلاق شاخه ای از حکمت عملی است و هدف این علم شناخت صفات فضیله و رذیله ای است که از راه اعمال اختیاری برای انسان قابل کسب است.

کتاب اخلاق نیکو ماخوس ارسطو بیش از همه در اخلاق نویسی دوره اسلامی تاثیر گذار بوده و نظریه حد وسط او از تاثیرگذارترین نظریه ها در نظام اخلاقی بوده است، نزد ارسطو سعادت از فضیلت حاصل می شود و فضیلت رعایت حد وسط است.

اندیشه مرکزی و بنیادی سعدی و عطار برای رسیدن به سعادت و کمال انسانی کسب فضایل اخلاقی است؛ در بوستان سعدی عدالت و احسان بالاترین فضایل هستند اما پندنامه عطار در بیان فضایل اخلاقی بیش از همه، به تهذیب نفس و اخلاق فردی پرداخته است. بنابراین، زبان سعدی در شیوه ی بیان حکمت عملی برتری و ارزش بیشتری نسبت به عطار دارد.

کلید واژه:

حکمت عملی، اخلاق، حد وسط، بوستان، پند نامه

پیشگفتار:

در این تحقیق سعی بر آن است که " اخلاق " به عنوان شاخه ای از حکمت عملی که در دوره اسلامی موضوع بسیاری از آثار بوده مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین، به منظور مقابله بوستان و پندنامه از نظر حکمت عملی، بررسی موضوعات اخلاقی در این دو لازم بوده است .

از طرفی، چون حکمت عملی بسیار گسترده و کتب اخلاقی در این زمینه فراوان است تنها به معرفی امهات کتب اخلاقی، تاثیر و تأثر این کتب از یکدیگر و بازتابشان در بوستان و پندنامه اشاره شده و دیدگاه های اخلاقی دو شاعر بررسی گردیده است .

سعدی و عطار را می توان از معلمان اخلاق در زمینه حکمت عملی دانست و به جرأت گفت هیچ کسی مانند این دو شاعر، حداقل تا این زمان و به این شیوه به بیان حکمت عملی نپرداخته است چرا که در تمام کتب بزرگان ادب و اندیشمندان ایران و جهان کمابیش نوعی حکمت عملی و نکته های اخلاقی نهفته است اما علت گزینش این دو اثر به خاطر توجه خاص این دو شاعر به موضوعات اخلاقی و شیوه ی بیان آن است.

در واقع این دو ، توضیح راه و رسم زندگی سعادت‌مندان و مصالح فردی و اجتماعی انسان را که همه در ذیل حکمت عملی قرار می گیرند به انسان می آموزند. بنابراین، از آن جا که ماهیت اخلاقی یک سخنور را در مقطع شرایط اجتماعی و تاریخی دوران مربوط و جهان بینی و ویژگی های شخصی او بهتر می توان مشاهده کرد ، لذا در این تحقیق لازم است پیش از ورود به اصل مباحث، شرایط تاریخی و اجتماعی روزگار سعدی و عطار بررسی شود و پس از آن، به تحلیل موضوعات اخلاقی در بوستان و پندنامه پرداخته و شاهد مثال هایی از بزرگان اخلاق در این زمینه آورده شده است تا دلایل برتری سخن سعدی در بوستان بیان شود.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول
۳	۱-۱) حکمت عملی.....
۴	۲-۱) پیشینه حکمت عملی.....
۵	۳-۱) حکمت عملی در یونان باستان.....
۵	۴-۱) حکمت عملی در ایران باستان.....
۱۰	۱-۲) اخلاق.....
۱۰	۱-۲-۱) اخلاق در یونان باستان.....
۱۱	۲-۲-۱) اخلاق از دیدگاههای گوناگون.....
۱۳	۱-۲-۳) معرفی عالمان علم اخلاق و امهات کتب اخلاقی.....
۲۲	نکته نظر های افلاطون و ارسطو در باب «فضیلت» و «عدالت».....

فصل دوم

بخش اول

۴۰	۲-۱) زندگی سعدی.....
۴۰	۲-۱-۱) شرایط نظامیه.....
۴۱	۲-۱-۲) عقاید سعدی و استادانش.....
۴۱	۲-۱-۳) مذهب و بینش سعدی.....
۴۲	۲-۱-۴) شرایط تاریخی و اجتماعی سعدی.....
۴۲	۲-۱-۵) تصوف سعدی.....
۴۳	۲-۲-۱) بوستان.....
۴۴	۲-۲-۲) ماهیت ادبی بوستان.....
۴۴	۲-۲-۳) چگونگی بازتاب عرفان و تصوف در بوستان.....
۴۶	۲-۲-۴) روش سعدی در بوستان.....
۴۶	۲-۲-۵) ساختار حکایت پردازی در بوستان.....

بخش دوم

- ۴۸ (۲-۱) زندگی عطار
- ۴۹ (۲-۲) زهد و تصوف عطار
- ۵۰ (۲-۳) آثار عطار
- ۵۱ (۲-۴) پند نامه
- ۵۱ (۲-۵) دلیل منسوب بودن پند نامه به عطار
- ۵۲ (۲-۶) علایم برجسته موجود در پند نامه
- ۵۲ (۲-۷) خصایص زیبا شناسی در منظومه پندنامه

فصل سوم

- ۵۵ (۳-۱) عدل و تدبیر و رای
- ۶۱ (۳-۱-۱) جهان بینی سعدی بر مبنای عدالت
- ۶۱ (۱) آفرینش جهان بر پایه نظام بندی حکومت عدل
- ۶۳ (۲) جمع گرایی
- ۶۳ (۳) رعایت حال محرومان
- ۶۴ (۴) گماردن افراد صالح در راس امور
- ۶۵ (۳-۱-۲) آیین کشور داری
- ۶۵ (۳-۱-۲-۱) نقش جایگاه مردم در حکومت
- ۶۵ (۳-۱-۲-۲) تعیین کننده نظام حکومت
- ۶۶ (۳-۱-۲-۳) اصول مدیریت و وظیفه رهبری
- ۶۹ (۳-۱-۳) آداب گرفتن مالیات
- ۷۰ (۳-۱-۴) اتحاد همبستگی سپاهیان در برابر دشمن
- ۷۰ (۳-۱-۵) نهی از گریز در میدان جنگ
- ۷۱ (۳-۱-۶) مهلت ندادن به دشمن
- ۷۲ (۳-۱-۷) آمادگی هوشیاری دائمی سپاهیان در هنگام صلح دشمن
- ۷۳ (۳-۲) تربیت
- ۷۵ (۳-۲-۱-۱) نقش والدین در تربیت فرزندان

۷۶ نقش همنشین در تربیت (۳-۲-۱-۲)
۷۸ تفاوت استعداد ها و اختلافات فردی در تربیت (۳-۲-۱-۳)
۷۸ نقش زمان در تعلیم و تربیت (۳-۲-۱-۴)
۷۹ صفات زن خوب (۳-۲-۲-۱)
۷۹ صفات زن های بد (۳-۲-۲-۲)
۸۰ شرایط همسر گزینی (۳-۲-۲-۳)
۸۱ آداب سخن گفتن (۳-۲-۳)
۸۱ مذمت پرگویی و توصیه به کم سخنی (۳-۲-۳-۱)
۸۳ مذمت غیبت کردن (۳-۲-۳-۲)
۸۵ بی اعتنائی به سخن بد گویان (۳-۲-۳-۳)
۸۶ حفظ اسرار (۳-۲-۳-۴)
۸۶ عیب پوشی (۳-۲-۳-۵)
۸۶ سخن چینی (۳-۲-۳-۶)
۸۷ احسان (۳-۳)
۸۹ نیکی و احسان به یتیمان (۳-۳-۱)
۹۰ نیکی و احسان با مهمانان (۳-۳-۲)
۹۱ نیکی به نا اهلان (۳-۳-۳)
۹۱ نیکی در حق بدی (۳-۳-۴)
۹۲ خدمت به خلق و همدلی و همدردی (۳-۳-۵)
۹۳ کم آزاری (۳-۳-۶)
۹۴ تواضع (۳-۴)
۹۶ احسان و بخشش به نیازمندان (۳-۴-۱)
۹۶ مذمت عجب و تکبر (۳-۴-۲)
۹۸ انگیزه ها و اسباب پدید آمدن عجب و غرور (۳-۴-۳)
۹۹ قناعت (۳-۵)
۹۹ مذمت حرص طمع و نکوهش درخواست و سوال کردن (۳-۵-۱)
۱۰۱ مذمت شکم بارگی و تن پروری و گوشه گیری (۳-۵-۲)
۱۰۱ مذمت هوا پرستی (۳-۵-۳)

- ۱۰۲مذمت جاه طلبی.....(۳-۵-۴)
- ۱۰۳ستایش عزت نفس و حفظ روحیه توکل.....(۳-۵-۵)
- ۱۰۴شکر بر عافیت.....(۳-۶)
- ۱۰۶عشق و مستی و شور.....(۳-۷)
- ۱۰۷رضا.....(۳-۸)
- ۱۰۷توبه.....(۳-۹)
- بخش دوم**
- ۱۱۲عطار.....
- ۱۱۳سخن گفتن.....(۳-۱)
- ۱۱۴فواید خاموشی.....(۳-۱-۱)
- ۱۱۴آداب سخن گفتن.....(۳-۱-۲)
- ۱۱۵پرهیز از غیبت.....(۳-۳-۳)
- ۱۱۵پرهیز از درغ گوئی.....(۳-۱-۴)
- ۱۱۵پرهیز از عیب جوئی.....(۳-۱-۵)
- ۱۱۵قناعت.....(۳-۲)
- ۱۱۵بی اعتنائی به مال و جاه.....(۳-۲-۱)
- ۱۱۶ستایش فقر.....(۳-۲-۲)
- ۱۱۶ستایش قناعت.....(۳-۲-۳)
- ۱۱۶مذمت حاجت خواستن و ستایش مناعت طبع.....(۳-۲-۴)
- ۱۱۶مذمت کاهلی و تنبلی.....(۳-۲-۵)
- ۱۱۷تواضع.....(۳-۳)
- ۱۱۷مذمت تکبر و غرور.....(۳-۳-۱)
- ۱۱۷ورع.....(۳-۴)
- ۱۱۹بنخل.....(۳-۵)
- ۱۱۹توصیف شخص بنخل.....(۳-۵-۱)
- ۱۱۹در آداب بخشش و صدقه دادن.....(۳-۵-۲)
- ۱۱۹ستایش سخاوت.....(۳-۵-۳)

۱۱۹نکوهش و مذمت بخل.....(۳-۵-۴)
۱۲۰حسد.....(۳-۶)
۱۲۱ریا.....(۳-۷)
۱۲۲اخلاق نیکو.....(۳-۸)
۱۲۲سیاست رعیت.....(۳-۹)
۱۲۳مصاحبت با زنان.....(۳-۱۰)
۱۲۳انتخاب دوست و همنشین.....(۳-۱۱)
۱۲۴خدمت به خلق.....(۳-۱۲)
۱۲۴علم و خرد.....(۳-۱۳)
۱۲۴شکر.....(۳-۱۴)
۱۲۴توجه فرهنگ عامه.....(۳-۱۵)

فصل چهارم

بخش اول

۱۲۷تاثیر و تاثر کتب اخلاقی از یکدیگر و چگونگی بازتاب حکمت عملی در بوستان و پند نامه.....
۱۲۸شیوه پرداختن اندیشمندان به حکمت عملی و بازتاب آن.....

بخش دوم

۱۳۵فضیلت عدالت و نیکو کاری.....
۱۳۵(۱) فضیلت اعتدال و میانه روی.....
۱۳۸(۲) فضیلت احسان و نیکوکاری.....
۱۴۷منابع.....

فصل اول

در این رساله ضمن تعریف حکمت عملی و پرداختن به پیشینه‌ی آن، جایگاه اخلاق در حکمت عملی را نیز بیان نموده و پس از آن امهات کتب اخلاقی که به حکمت عملی پرداخته‌اند را معرفی و ساختار و موضوع هر کدام از این کتب و تأثیر و تأثرات آن‌ها از یکدیگر را توضیح داده‌ام. پس از سیری اجمالی در ساختار کتاب بوستان سعدی و پندنامه منسوب به عطار به بررسی موضوعات این دو کتاب و چگونگی بازتاب حکمت عملی در آن‌ها پرداخته‌ام و برای روشن‌تر شدن مباحث ابتدا هر یک از موضوعات مورد بحث حول محور حکمت عملی را، بر طبق کتب اخلاقی تعریف و همان موضوع را در دو کتاب بوستان و پندنامه بنابر شاهد مثال‌هایی بررسی می‌کنم و سپس حکمت عملی در دو کتاب بوستان و پندنامه را با مثال‌هایی که از کتب اخلاقی آورده‌ام تطبیق می‌دهم و روشن می‌کنم که بوستان و پندنامه تا چه میزان و چگونه از این کتب اخلاقی تأثیر پذیرفته‌اند و در پایان به مقابله بوستان و پندنامه با هم، شباهت‌ها و تفاوت‌ها و تأثیر و تأثرات آن‌ها از امهات کتب اخلاقی استدلال و اثبات می‌کنم.

طبق این منابع و مباحث فرضیه‌های خود را عنوان می‌کنم:

- ۱) زندگی، شرایط و موقعیت و اجتماع جغرافیایی، سیاسی و تاریخی این دو شاعر تا چه میزان در پرداختن موضوعات این دو کتاب تأثیر داشته است؟
- ۲) آیا بوستان سعدی از کتب حکمت عملی تأثیر پذیرفته است؟ چگونه؟
- ۳) آیا پندنامه منسوب به عطار تحت تأثیر کتب حکمت عملی نوشته شده است؟
- ۴) کدام کتاب اخلاقی بیشترین تأثیر را در زمینه حکمت عملی بر بوستان و پندنامه داشته است؟
- ۵) مباحث حکمت عملی تا چه حد، چگونه، به چه شیوه‌ای، با چه انگیزه و ساختاری در دو کتاب بوستان و پندنامه بازتاب پیدا می‌کند؟
- ۶) علت تأثیرپذیری سعدی و عطار از کتب حکمت عملی چه بوده است؟ و تأثیرپذیری کدام یک بیشتر بوده است؟

- ۷) چه نکته‌های جدیدی در زمینه اخلاق و حکمت عملی در کتب بوستان و پندنامه وجود دارد که در کتب اخلاقی نیامده است؟
- ۸) آیا مباحث حکمت عملی مطرح شده در کتب اخلاقی عیناً در کتب بوستان و پندنامه تکرار می‌شود یا فقط نشانه‌هایی از آن‌ها هست و آیا این تأثیرپذیری عمداً بوده و یا ناخواسته و اتفاقی؟
- ۹) آیا سعدی و عطار خود ابتکاراتی در زمینه حکمت عملی داشته‌اند؟
- ۱۰) بوستان و پندنامه چه شباهت‌ها و چه تفاوت‌هایی در زمینه این تأثیرپذیری داشته‌اند؟
- ۱۱) آیا فضیلت‌هایی که در بوستان سعدی و پندنامه منسوب به عطار است ابتکار خود آنهاست یا از نظریات حکمای یونان و اندیشمندان اسلامی گرفته شده است؟
- ۱۲) آیا سعدی آنچه در باب عدل و انصاف به پادشاهان می‌گوید و از ضعیفان و مظلومان جانبداری می‌کند فی ذاته مورد توجه او بوده یا از آن حیث آن‌ها را می‌ستاید که دیانت تمام این مبادی اخلاقی را دستور داده است؟
- ۱۳) اندیشه مرکزی و بنیادی سخنان عطار در آموزش اخلاقی و بیان حکمت عملی آنان چیست؟
- ۱۴) آیا سعدی و عطار دیانت را مؤثر برای تلقین و تعلیم مبادی اخلاقی دانسته‌اند یا خود نیز تحت تأثیر عقاید دینی قرار داشته‌اند؟

۱-۱) حکمت عملی:

اکنون به چند تعریف از حکمت عملی اشاره میکنیم:

حکمت عملی مجموعه کارهایی است که وجود آن منوط به تصرف و تدبیر انسان است.

حکمت نظری مجموعه دانش‌هایی است که وجود آن متوقف بر حرکات ارادی انسان نیست.

تفاوت علم حکمت نظری و عملی در وابسته بودن یا نبودن آن‌ها به اراده و خواست انسان است.

به عبارت دیگر حکمت عملی یعنی دانستن مصالح حرکات ارادی و افعال صناعی نوع انسانی است، بر وجهی که مودی باشد به نظام احوال معاش و معاد ایشان و مقتضی رسیدن به کمالی است که انسان خواهان آنست. (طوسی، ۱۳۶۰: ۳۸).

حکمت عملی به سه شاخه تقسیم می‌شود: تهذیب اخلاق (اخلاق فردی) که پاک کردن نفس انسانی است از رجس و پلیدی و تدبیر منزل (اصول اداره منزل و خانواده) و سیاست مدن (ایین کشورداری).

تقسیم‌بندی حکمت عملی به سه بخش اخلاق، تدبیر منزل و سیاست مدن ریشه در آرای ارسطو دارد که در دوره اسلامی با پذیرش آن توسط فلاسفه مشائی مانند ابن‌سینا به کتب فلسفه اسلامی راه

یافت. در حیطه زبان فارسی ابن سینا نخستین کسی بود که تقسیم‌بندی سه‌گانه عملی را اشاعه داده است (فوشه کور، ۱۳۷۷: ۶۰۸).

۲-۱) پیشینه حکمت عملی :

الف: تقسیم‌بندی حکمت و معارف بشری به حکمت نظری و عملی و سپس بخش‌بندی سه‌گانه حکمت عملی به تهذیب اخلاق و تدبیر منزل و سیاست مدن، ره‌آورد آشنایی و ترجمه آثار حکمای یونان در قرون اولیه اسلامی و پذیرش و گسترش این تقسیم‌بندی توسط فلاسفه اسلامی است؛ چنین تقسیم‌بندی در ایران پیش از اسلام دیده نمی‌شود. در ایران باستان تا ظهور اسلام غالباً ایرانیان به ویژه رهبران سیاسی و مذهبی، دریافت خود از جهان هستی را در قالب «پندنامه‌ها» به طرز شفاهی و مکتوب بیان کرده‌اند (دشتکی شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۲).

در حکمت عملی یونان باستان یکی از اصلی‌ترین دلایل پرداختن به مباحث اخلاقی، آماده کردن افراد برای زندگی اجتماعی و روابط شهروندی بین آن‌ها بوده است.

ب: در ایران پیش از اسلام به دلیل غلبه روحیه استبدادی حاکمان و رهبران مسلط به جامعه و تقویت آن به دست نویسندگان و دبیران آن روزگار، اساساً پرداختن به بحث‌های فلسفی اخلاق و شکل‌گیری جوامعی با تربیت اخلاقی محلی از اعراب نداشت؛ بنابراین، آنچه مجال ظهور یافت و حجم قابل توجهی از این نصایح و پندهای حکمت‌آمیز بود که به اشکال گوناگون مطرح می‌شد؛ تا پیش از دوره ساسانی به علت کمبود یا نبود منابع مکتوب، تحقیق در این زمینه دشوار است و تنها می‌توان به کتب و آموزه‌های دینی زرتشت که عمده آنها در اواخر دوره ساسانی جمع‌آوری شده اشاره کرد.

وقتی به دوره ساسانی می‌رسیم نصایح و حکمت‌های حکمای پیشین به شکل‌های مختلفی در این دوره عرضه می‌شده است و شاهان ساسانی روی تاج و حاشیه لباس‌های خود را از پندهای حکما زینت می‌داده‌اند.

توجه به این اندرزها از این جهت در این تحقیق مهم به نظر می‌رسد چرا که خلاصه اندیشه سیاسی این دوره است و در سیاست‌نامه‌ها و بعضی از کتب دوره اسلامی نوشته شده، و به یکی از وجوه پرداختن به حکمت عملی در دوره اسلامی مبدل گردیده است. از این نظر می‌توان اندرزنامه‌ها را صورت اولیه کتب اخلاق در زبان فارسی نامید که آن‌ها را شاخه‌ای از ادبیات تعلیمی می‌دانند.

این اندرزنامه‌ها به قصد کلی اصلاح جامعه نوشته می‌شد و اندیشمندان ایران روزگار ساسانی به خوبی دریافته بودند که رهبران سیاسی و مذهبی حاکم بر جامعه طبقاتی دوره ساسانی در رأس هرم قدرت سیاسی اند و متخلق کردن این حاکمان نهایتاً می‌تواند منجر به اخلاق‌مند کردن همه افراد و

رساندن آن جامعه به سعادت شود. همان غایتی که به روح کلی کتاب اخلاق ارسطو حاکم است؛ بنای کتاب ارسطو بر این فکر و مرام است که: «چگونه می‌توان انسان را خوشبخت و خوشحال کرد، همه مقاصد دیگر انسان به عقیده او از برای فایده و مراد دیگری است که از آنها حاصل می‌شود و سعید بودن یگانه مقصودی است که به ذاته مطلوب است» (نیشابوری، ۱۳۳۶: ۱۸)

۳-۱) حکمت عملی در یونان باستان:

اولین اشارات اخلاقی به صورت پند و اندرز از زبان قهرمانان اساطیری یونان در دو حماسه بزرگ بشری «ایلیاد» و «ادیسه» توسط هومر، شاعر حماسی یونان بیان شده است.

یکی از منابع مهم اصلی مسلمین در نگارش کتب اخلاق فلسفی در دوره اسلامی میراثی است که از متفکران و فیلسوفان دوره یونان به آنها رسیده است.

بنابراین برای پیدا کردن آبخور و منابع اصلی تألیفات اخلاقی این تحقیق، ناگزیر باید بحثی هم در روند شکل‌گیری فلسفه اخلاق در یونان باستان و منابع و شخصیت‌های تأثیرگذار آن داشته باشیم.

در یونان هم اخلاق تا قرن پنجم ق.م از حد پند و اندرز و امر و نهی و وعظ و راهنمایی و تشویق پیش‌تر نرفته است. اما یونانیان بنابه شرایط اجتماعی به این نصایح و گفتارها و اخلاق بسنده نکردند و برای پاسخ دادن به نیازهای جدیدی که در خود و رابطه شهروندی می‌دیدند به سراغ نظریه‌پردازان خود می‌رفتند و اندیشیدن درباره مبادی اخلاق نخستین بار در قرن پنجم ق.م در آتن آغاز شد.

سوفسطائیان معتقد بودند که می‌توانند جوانان را برای اداره امور سیاسی تربیت کنند و از آنجا که وظیفه تربیت آنان را به عهده گرفته بودند نخستین کسانی بودند که درباره معیارهای اخلاقی و دینی به نقد عالمانه پرداختند؛ بازتاب اندیشه و شیوه تفکر سوفسطائیان در مورد اخلاق را می‌توان در بعضی رساله‌های افلاطون جستجو کرد.

گروه دیگری که در روند شکل‌گیری و پیشرفت اخلاق در یونان تأثیرگذار بودند فیثاغورثیان بودند که نگاه اشراقی به اخلاق نظر داشتند و تعالیم این گروه هم عموماً در نوشته‌های افلاطون منعکس شده است.

۴-۱) حکمت عملی در ایران باستان :

نوشته‌هایی که به زبان پهلوی از روزگاران پیشین به جای مانده از نوع سخنان حکمت‌آمیز و مواعظ اخلاقی بوده که معمولاً به نام اندرزنامه‌ها خوانده می‌شدند و این اندرزها که در مجموعه متون پهلوی به چاپ رسیده غالب آنها به زبان فارسی هم ترجمه شده است.

پندنامه‌های پهلوی به زبان ساده و روان و با جملات کوتاه از نوع کلمات قصار نوشته شده است.

اندرزنامه‌های پهلوی یا از نوع حکمت‌هایی که از تجارب زندگی برآمده‌اند یا از نوع اندرزهای دینی است و بیشتر آنان به بزرگان حکومتی روحانیون و شاهان منسوب است.

این‌گونه پندنامه‌ها در دوران اسلامی بر آثار ادبی و اخلاقی که به زبان عربی و فارسی نوشته شده است تأثیر به‌سزایی نهاده‌اند.

مهم‌ترین پندنامه‌های پهلوی و فارسی عبارتند از:

(۱) کتاب ششم دینکرد که مفصل‌ترین و بزرگ‌ترین پندنامه در پهلوی است و بر خلاف بیشتر

اندرزنامه‌های دینی که در آن‌ها بر آداب و جنبه‌های عملی تأکید شده در اندرزهای دینی

دینکرد تکیه بر اندیشه و تفکر مذهبی است.

(۲) اندرزهای آذر باد مهر سپندان

(۳) پندنامه بزرگمهر. این پندنامه به صورت سؤال و جواب است و در دوران اسلامی از اهمیت

و شهرت بسزایی برخوردار بوده و ترجمه بیشتر بخش‌های آن به عربی در جاویدان خرد

آمده و فردوسی نیز آن را به نظم درآورده است.

(۴) جاویدان خرد که مجموعه‌ای است از پنندهای گوناگون به زبان پهلوی که اصل آن از میان

رفته اما ترجمه آن از ابوعلی مسکویه به زبان عربی باقی است و از آثار گرانبهای فرهنگ

پارسی است که در قرون اولیه اسلامی با عنوان وصایای هوشنگی معروف و موجود بوده

است.

(۵) کتاب «راحه الانسان» این پندنامه انوشیروان که مطالبش پندهایی بوده که بر تاج انوشیروان

نگاشته شده بود.

ترجمه آثار اخلاقی و تربیتی ایران به زبان عربی از همان قرن‌های نخستین اسلامی آغاز شد و این

ترجمه‌ها به دست نویسندگان زبردستی چون ابن‌مقفع و دیگران رسید بنابراین، استقبال نیکی که در

جامعه عربی و اسلامی از کتب اخلاقی و تربیتی ایران شد شاید به آن جهت بوده که در تعریف

حکمت گفته‌اند: حکمت یعنی آنچه به تهذیب نفس و اخلاق و تربیت و یا علوم دیگر مربوط شود

و با تغییر ادیان تغییر نپذیرد.

از اینجاست که اصول اخلاق و تربیت نفس یکی از اصول اساسی هر دین و مذهب است، چرا که

در دین اسلام هم به اندوختن حکمت و کسب مکارم اخلاق ترغیب فراوان شده؛ بدین جهت

نوشته‌های ایرانی هم در مواظب ادب و حکمت پس از ترجمه به عربی در جهان عرب و اسلام

محیطی مناسب و مساعد یافتند زیرا محتوا و مطالب و مفاهیم آن‌ها با تعالیم اسلامی همخوانی داشت.

سیر تکاملی پند نامه ها:

پندنامه‌ها در آثار دوران اسلامی پرورده‌تر و کامل‌تر شد، آیات قرآن و اخبار و احادیث نبوی و مواعظ موجود در نهج‌البلاغه تأثیر بسزایی در اشاعه پندهای دینی داشتند. در ادبیات فارسی پندنامه‌ها به نوع بسیار کهنی از ادب تعلیمی تعلق دارد. از اواخر قرن پنجم تدوین رساله‌های اخلاقی موسوم به پندنامه آغاز شد که همگی ریشه در اخلاقیات اندرزنامه‌های ایران باستان داشتند.

یکی از پندنامه‌های منظوم و مشهور در ادب فارسی هم پندنامه منسوب به عطار نیشابوری است. در عموم اندرزنامه‌ها به جز یکی دو مورد خاص موضوعات بدون دسته‌بندی اصولی و حتی ظاهری پشت سر هم ذکر می‌شوند و هیچ‌گونه نظم منطقی بین مطلب اندرزنامه‌ها دیده نمی‌شود و مهم‌ترین خصوصیت و فضیلت اندرزنامه‌ها "عدالت" است (کازم خانلو، ۱۳۸۹: ۴۵).

هسته و بنیان همه پندنامه‌ها، پندی است که به «کم‌آزاری» فرا می‌خواند، مخاطب این پندها کلاً انسان بالغی است که مسئول زندگی خود و خانواده خود است. یکی از مخاطبان بزرگ پندنامه‌ها شخص اول مملکت یعنی شاه است کتاب‌هایی به‌عنوان نصیحه‌الملوک بخشی بسیار غنی و مفصل از پندنامه‌ها از ادبیات فارسی را تشکیل می‌دهد که از آن جمله نصیحه‌الملوک سعدی است.

در سده‌های آغازین اسلامی کوشش فراوانی برای ترجمه آثار فرهنگ ایرانی از زبان پهلوی به زبان عربی صورت گرفت. ترجمه‌های عربی و گاه فارسی اندرزنامه‌های دوره ساسانی، به وجود آورنده شاخه‌ای از اخلاق و حکمت عملی دوره اسلامی بودند. تا قرن ششم همه نشانه‌های اندیشه باستانی ایرانی را در برخی منابع به روشنی می‌بینیم.

سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک طوسی یکی از این منابع است. همچنین سیاست‌نامه‌نویسی در دوره اسلامی ادامه اندرزنامه‌نویسی دوران پیش از اسلام است. در بین این‌گونه آثار که آینه شاهان و شامل نمونه‌هایی از عدل و تدبیر و رای درست در نزد آن‌هاست در نثر فارسی قابوسنامه امیر عنصرالمعالی کیکاوس زیاری و سیاست‌نامه نظام‌الملک طوسی نمونه‌های کلاسیک عمده محسوب می‌شوند.

علاوه بر تأثیر مستقیم اندرزنامه‌های دوره ساسانی بر آثار نوشته شده در دوره اسلامی شکل دیگر این تأثیر به صورت محوری در ادبیات دوره اسلامی جلوه می‌کند که آن حکمت عملی و سیاست مدنی است که در آثار تعلیمی و داستانی این دوره گنجانیده شده است ولی با توجه به ظاهر تمثیلی و داستانی که در کسب حکمت عملی این دوره به خود گرفته است کمتر به آن به عنوان «حکمت عملی» توجه می‌شود و معمولاً بعد سیاست مدن (اندیشه سیاسی) که در این کتاب‌ها وجود دارد مورد غفلت قرار می‌گیرد.

همچنین بخشی از سیاست مدنی را که در دوره اسلامی در آثار نویسندگان مسلمان دیده می‌شود پیشینه آن در اندرزنامه‌های دوره ساسانی است که به دست ما رسیده. در این بین امثال خواجه نظام-